

LITTERATUR

Hermeneutica sacra – Studien zur Auslegung der Heiligen Schrift im 16. und 17. Jahrhundert. Utgiven i redaktion av Torbjörn Johansson, Robert Kolb och Johann Anselm Steiger (Berlin/New York: De Gruyter, 2010), 496 sidor.

Bengt Hägglund fyllde 90 år för en tid sedan och för att fira denne alltjämt aktive forskare gav redaktörerna ut en jubileumsskrift som ingår i De Gruyters serie "Historia Hermeneutica". Boken inleds med en kort hyllningspresentation av Hägglunds författarskap och dess internationella spridning. I slutet finns en mycket utförlig redovisning av samtliga teologiska publikationer från Hägglunds drygt sextioåriga verksamhet vid Lunds universitet. De sexton uppsatserna i boken är ganska olika till sin karaktär och presenteras därför en och en.

Bokens första uppsats är skriven av Johann Anselm Steiger. Steiger undersöker Martin Luthers syn på helgon, särskilt S:t Christophorus. Å ena sidan är Luther förstås mycket bestämd på punkten att de som har offrat sig för den kristna trons skull aldrig får komma i vägen för det lidande som Kristus har gått igenom. Å andra sidan hävdar han att legender om helgon kan bibehållas och "renas", så att de fungerar som en förebild för alla kristna och som ett sätt för församlingen att se vad det innebär att följa Kristus. Det är mot bakgrund av Luthers balanserade sätt att förhålla sig till helgonen som vi kan förstå det faktum att lutherska kyrkor långt in på 1600-talet kunde förses med bilder av helgon, till exempel S:t Kristoffer.

Nästa uppsats är författad av Jens Wolf. Här skildras ett annat fenomen som Luther hade ett komplicerat förhållande till, nämligen allegorisk och metaforisk bibeltolkning. Å ena sidan är Luther ofta kritisk mot att man tolkar bibeltexter som en (före)bild för något helt annat än det som texterna rent språkligt verkar handla om. Å andra sidan visar Wolf att Luther i hela sitt liv var medveten om att den hebreiska traditionen av att uttrycka sig i bilder var en nödvändig del i en riktig bibelförståelse. Luther själv kunde tala i bilder. Ofta liknar han kyrkan och samhällets institutioner, till exempel familjelivet, vid ett "sjukhus" där människans sjukdom ska lindras.

Knut Alfsvåg har publicerat en rad arbeten om Luthers förhållande till nyplatonismen och apofatisk teologi. Alfsvåg betonar Gudsfruktans betydelse för att man ska kunna förstå Bibeln rätt. Att Gud inte kan liknas vid något i världen blir dock för Luther aldrig ett argument för att bedriva teologi på ett spekulativt sätt. Istället betonas erfarenheten av att sätta hopp och all tillit till Gud, samtidigt som man erfar den här världen som enbart död och helvete. Vid sådana erfarenheter kunde Luther uppfatta det som om Gud inte var urskiljbar, trots att han visste att Anden var närvarande med sina outsägliga suckar. När den syndiga människan erfar en sådan tomhet och flyr till Kristus fylls hon av hans närvaro och rättfärdighet.

Hur ska man bära sig åt när olika bibelställen verkar tala emot varandra? Den här frågan behandlar Steven D. Paulson. Utgångspunkten är att Andens verk i nutida teologi ofta identifieras med lagens verk. Mot denna tendens pläderar Paulson för att Skriften inte ska tolkas utifrån världens villkor utan som en attack från Guds sida på denna värld. Paulson konstaterar att dogmat alltsedan 1700-talet ofta har ansetts som något som står emot Anden. Följden har blivit spirituell fanatism, i såväl individuell som kollektiv form. Bibel-tolkningsproblem bör därför belysas utifrån Luthers starka betoning av eskatologin.

Förhållandet mellan lag och evangelium är en ständigt diskussion i evangelisk-lutherska kyrkor som ofta spiller över till att prägla tolkningen av Pauli brev. Asger Höjlund går i sin uppsats till Luthers Galaterbrevskommentar från år 1531, där vi möter den mogna Luthers tänkande om lag och evangelium. Trons rättfärdighet är enligt Luther något som fanns före lagen var given. Tron är därför alltid grunden till att troende människor kan följa Guds lag och göra goda gärningar. Det svåra bibelstället i Matt 19:17, där Jesus säger "En är den Gode, och vill du gå in i livet, så håll buden", ska alltså tolkas som om tron inkarneras och får synlig form i kärlek och goda gärningar, även om den rättfärdiggörande tron fanns i människan redan innan hon gjorde något gott. Höjlunds slutsats blir att det hos Luther råder dels en klar åtskillnad mellan lag och evangelium, dels en tydlig samklang mellan dem. Höjlunds tolkning medför att ett flertal svåra ställen blir mer begripliga. Uppsatsens slutsatser är därför värdefulla för flera debatter inom nutida luthersk teologi.

Leif Erikson diskuterar det grundläggande trinitariska tänkandet i Luthers katekeser. Erikson hävdar att Luthers bidrag till läran om treenigheten ligger i insikten att man endast kan lära känna den Treenige via lag och evangelium. Särskilt i Stora katekesen är det tydligt hur framställningen har en riktning från Fadern genom Sonen i den helige Ande, för att sedan vända tillbaka genom Sonen till Fadern. Termen "rättfärdiggörelse" finns inte i katekeserna. Istället talar Luther om heliggörelse i bred mening (där rättfärdiggörelsen är det mest centrala) och heliggörelse i snäv mening (förnyelsen). Kyrkan är den plats där denna heliggörelse äger rum och kyrkan kan därför ses som ett nådemedel i luthersk teologi. Det är ingen motsättning mellan de yttre nådemedlen och den helige Andes verk i de troendes hjärtan. Evangelium ska inte endast uppfattas som en korrekt information om Gud, utan framför allt som ett nådemedel genom vilket Gud skapar tron i hjärtat.

I och med Timothy J. Wengerts bidrag lämnar boken Martin Luther bakom sig. Philipp Melancthon stod hela tiden Luther nära, men han hade samtidigt en egen teologisk linje. År 1556 skrev han en Romarbrevskommentar, som var ett inlägg i debatten med Andreas Osiander. Osiander hade enligt Melancthon

uttryckt sig oklart och hävdade att det var människans goda gärningar (som möjliggörs genom att den helige Ande tar sin boning i människan) som gör henne rättfärdig. Återigen var det ett bibelställe som illustrerade svårigheterna i en teologisk konflikt. I Rom 5:5 står det "Guds kärlek är utgjuten i våra hjärtan genom den helige Ande". Särskilt om vi kombinerar detta med andra bibelställen, som hävdar att "kärleken" gör att synderna blir förlåtna, förstår vi konflikten. Melanchthons position var att Rom 3 och 4 handlar om rättfärdiggörelsen, men att Rom 5 handlar om följderna av den redan befintliga rättfärdigheten från Gud.

Enligt Charles P. Arand är Augsburgska bekännelsens apologi författad på ett genomtänkt retoriskt sätt. Genom att tillämpa retorikens regler visar han hur olika avsnitt i apologeten är avsedda som kritik mot olika villoläror, medan andra avsnitt fungerar som ett sätt att framställa lutheranernas egen teologi. Kyrkofäderna fungerar enligt Arand ungefär som vittnen i en domstolsprocess. Melanchthon kallar in dessa och lyssnar noga till det som de har att säga. Samtidigt vet han att även motståndarna också kallar vittnen av detta slag. Han för därför in vittnena på frågan om Kristus och visar hur vissa vittnen, främst de lite senare kyrkofäderna, inte talar klarspråk i denna fråga. På så sätt skildras den romersk-katolska teologin som en förvrängning inte bara av det bibliska budskapet, utan även av fädernas ursprungliga lära.

Att både präster och lekfolk skulle få ökade kunskaper i Bibeln var ett av Luthers huvudmål med reformationen. Tyvärr fick han aldrig se detta mål uppnås till fullo. Robert Kolb behandlar i sitt bidrag en skrift som ofta kallas för den första gnesiolutherska dogmatiken. Syftet med denna dogmatik, författad av två teologer vid namn Wigand och Judex, var att föra ut Skriftens budskap till folket. Wigands och Judex verk byggs upp med en "kateketisk" metod där Dekalogen (lagen) kommer först och följs av Credo (evangelium) och där det kristna livet belyses med hjälp av Fader vår och hustavlan. Deras verk är ett viktigt mellansteg på vägen från Luther och Melanchthon mot det stadium där den aristoteliska skolfilosofin blir helt dominerande inom den lutherska teologin.

Rune Söderlund behandlar Konkordieformeln (FC) i sitt bidrag. Utgångspunkten är att Konkordieformeln har en bibeluppfattning vars konkreta tillämpning det är intressant att undersöka. Söderlund granskar FC med kritisk noggrannhet och hävdar att samtliga artiklar har något ställe där bibel användningen kan ifrågasättas, om man ser till bibeltexternas funktion i sin bibliska kontext. Det är därför tydligt att FC:s författare använder Bibeln på ett sätt som har till syfte att ge flerfaldiga belägg för den lutherska normalteologin. Samtidigt konstaterar Söderlund att huvudtesen i en hel artikel naturligtvis inte står och faller med ett enskilt åberopat bibelställe.

Eric Lund tar upp Johann Arndt i sitt bidrag. Arndt kritiserar ofta för att vara teologiskt oklar och därför

hävdar Lund att Arndt måste undersökas utifrån hela sin teologiska produktion. Om man bara ser till hans Sanna Kristendom är det lätt att förstå anklagelserna mot honom, men om man ser till hans postilla blir bilden betydligt mer mångfacetterad. Arndt var nära vän med såväl den ortodoxe Gerhard som pietisten Spener. Lunds egen slutsats är att man bör bedöma Arndt positivt, eftersom den Sanna Kristendomen endast var avsedd att vara en pastoral provokation, inte en heltäckande troslära.

Ernst Koch diskuterar ett antal perspektiv på hur Psaltaren tolkades under 1600-talet. Psaltarutläggningarna vid denna tid var nära förbundna med gudstjänstlivet. Ofta sågs också Psaltaren som en utförlig kommentar till "Fader vår" och som ett verk som är sammanställt på ett meningsfullt sätt. Samtidigt har skönheten i gudstjänsten en viktig och nära koppling till eskatologin; musiken i gudstjänsten ska inte leda tankarna till dans och världsliga nöjen, utan till andakt.

Passionshistorien har alltid varit central i lutherskt kyrkoliv. Torbjörn Johanssons uppsats handlar om hur Gamla testamentet på 1600-talet tolkades så att skenet i passionsberättelsen skulle bli "fruktbart" för lyssnarna. Inte minst J S Bachs passioner visar vilken stark ställning passionsberättelsen hade i den lutherska ortodoxin. Vid denna tid hade reglerna för bibeltolkning hunnit bli många och detaljerade, även om Kristus stod fast som Bibelns centrum och därmed gjorde att Bibeln kunde ses som en litterär och teologisk enhet. Passionshistorien sågs som en "hemlighet" som GT hjälpte till att "måla" för åhörarnas sinnen.

Kenneth G. Appold är en av få experter på den strängt ortodoxe teologen Abraham Calovius. I början av 1600-talet hade teologiska dispyter av olika slag lett till ett allt större behov av tydliga regler för bibeltolkning. De teologer som verkade vid universiteten fick därför en stor auktoritet i fråga om att precisera läran. Calovius betonar starkt vikten av prästernas personliga fromhet. Samtidigt har "naturens bok" och filosofin en roll att spela inom teologin enligt Calovius. I hans värld sammanfaller nämligen tänkande och fromhet i varandra; fromheten har sin bas i att människan tänker. Teologin är något som omformar den som ägnar sig åt fördjupning i det kristna dogmat.

Lutz Danneberg tar i sitt bidrag upp frågan om hur den helige Ande genom hela Bibeln har tvingats anpassa sig till människans bristfälliga fattningsförmåga. Ett uttryck som ofta används för denna anpassning är ackommodation. Vid denna tid började naturvetenskapliga upptäckter, främst inom astronomin, att ifrågasätta den världsbild som i årtusenden hade uppfattats som Bibelns egen. Danneberg lägger stor vikt vid ett antal 1600-talstänkare, främst Spinoza, Leibniz och Kepler, som genom sina förhållningssätt kom att förbåda upplysningen under 1700-talet. Det teologiskt viktiga i uppsatsen är att den visar hur även de strängt

ortodoxa teologerna tog frågan om ackommodation på allvar, i ljuset av de naturvetenskapliga upptäckterna.

Theodor Mahlmann är den ende av författarna som på ett tydligt sätt riktar sin uppmärksamhet mot ecklesiologin. Hans utgångspunkt är att uttrycket *ecclesia semper reformanda* ofta anses vara något som går långt tillbaka i tiden. Mahlmann genomför en historisk undersökning och kommer fram till att uttrycket är betydligt yngre än vad som tidigare antagits. Hos Karl Barth finns uttrycket antytt, dock inte ordagrant. Barth använder det som ett sätt att understryka att kyrkan hela tiden är beroende av Guds nåd för att få ”frisk luft”. Barth tänker att denna hållning bör prägla också kyrkornas förhållande till varandra och till statsmakten. Uppsatsen är ett gott exempel på begreppshistoria, det vill säga att man spårar ett begrepp från dess uppkomst till dess betydelse i nutiden. Rent teologiskt har tyvärr sådana här undersökningar endast en indirekt betydelse. Det säger sig dock självt att den felaktiga tron att uttrycket *ecclesia semper reformanda* skulle ha varit en viktig del av reformationens tänkande lätt kan inbjuda till missförstånd.

Bokens uppsatser är skrivna på engelska och tyska. Flera av dessa är mycket krävande, även för dem som själva är teologihistoriska forskare. Den noggrannhet, detaljrikedom och abstraktionsnivå som kännetecknar bidragen visar att bokens syfte i allt väsentligt har uppnåtts. I synnerhet de tyskspråkiga bidragen har en idéhistorisk inriktning, som gör att resultaten som redovisas kan påverka den vetenskapliga diskussionen långt utanför teologins gränser. Detta omdöme är förstås inte renodlat positivt; många av dessa bidrag har endast en ringa teologisk betydelse. Beträffande flera av de engelskspråkiga bidragen är förhållandet närmast det motsatta. Här finner vi ofta kyrkligt aktiva teologer, som låter sina uppsatser präglas av pågående diskussioner inom de lutherska kyrkorna.

I linje med det nyss sagda skulle man kanske ha önskat en mer omfattande redaktionell insats från de tre utgivarna. Den enda tydliga linje som man som läsare finner i boken är den rent kronologiska. Kanske skulle en kort introduktion eller en avslutande reflektion i anslutning till varje uppsats kunna underlätta för läsarna att förstå mer av bidragens koppling till varandra som en del av hermeneutikens historia.

Det nyss anförda är endast att betrakta som en reflektion kring hur boken skulle kunna få en vidare betydelse. Reflektionen bottenar i en stor respekt för all lärdom som läsaren får ta del av genom denna skrift. De tre utgivarna förtjänar allt beröm för sin insats i att föra diskussionen kring den lutherska bibelutläggningen vidare till nya generationer forskare.

Tomas Appelqvist
TD, Märsta

Paul A. Macdonald Jr., *Knowledge and the Transcendence – an Inquiry into the Mind's Relationship to God*. (Washington D.C.: Catholic University of America Press, 2009), ix-xxiii, 3-306.

Utifrån ett teologiskt och filosofiskt perspektiv var det bättre förr. Åtminstone om man ska tro Paul A. Macdonald Jr. rörande möjligheten att begripliggöra hur människan kan ha kunskap om en transcendent Gud. En av Macdonalds centrala teser är nämligen att vår tids skeptiska inställning till möjligheten att nå objektiv kunskap om Gud bygger på en modern och felaktig uppfattning om vårt medvetande och dess möjlighet till kunskap. Som Macdonald formulerar det: ”Knowledge of God becomes a problem in the modern world”. Macdonald vänder sig främst emot idén att människan aldrig kan förstå hur Gud egentligen är eftersom hennes förståelse alltid är formad av och bunden till hennes perspektiv, inom vilket en transcendent Gud inte kan fångas. Macdonald vill inte främst visa att det är möjligt för människan att nå kunskap om en ”verklighet i sig” utan snarare att själva uppdelningen mellan en verklighet i sig och en verklighet för oss är oriktig. I sin kritik av en sådan uppdelning, men framför allt i sitt motförslag, anknyter Macdonald genomgående till Thomas av Aquino.

Om man är obekant med den ’anti-realistiska’ eller ’non-realistiska’ inriktning inom religionsfilosofi och teologi som antingen vill göra gällande att man inte kan ha objektiv kunskap om Gud eftersom Gud är transcendent och radikalt annorlunda eller att Gud är människans egen skapelse, erbjuder Macdonald en lättförståelig redogörelse och kritik av detsamma. Tänkare som Kant, Feuerbach, Tillich, Hick, Kaufman, Cuppit med flera går igenom. Macdonald är noggrann och resonering både i sin framställning och kritik, men samtidigt inte särskilt nyskapande. Till Macdonalds försvar verkar det heller inte vara hans avsikt.

Kärnan i Macdonalds thomistiska motförslag om hur man kan nå objektiv förståelse av Gud, utan att göra avkall på Guds transcendens, är en form av ’direkt realism’. Enligt Macdonald och den Aquino han bekänner sig till mottas tingens form (i Aristotelisk mening) passivt av vårt medvetande. Macdonald kallar det för *formell kausalitet*. Genom den processen uppstår en överensstämmelse mellan hur tingen är och hur de uppfattas av oss. Det kräver dock att vi från början har en viss naturlig kapacitet att tillgodogöra oss formerna samt att vår verklighet innehåller sådana former oberoende av vår uppfattning. Det är dock inte särskilt sannolikt att människan kan fastställa att det förhåller sig på det sättet. För att besvara den möjliga invändningen att hans position då tenderar att bli spekulativ, men också för att bygga en bro mellan gammal och ny filosofi, anknyter Macdonald till modern filosofisk diskussion om ’externalism’ och ’proper functioning’, vilket är lovvärt, men enligt mig alltför